

**SÄÄSTVAT ARENGUT TOETAVA
MITTEFORMAALHARIDUSE
EDENDAMISE KAVA EESTIS**

Tallinn 2005

Töörühm: Sirje Aher (MTÜ Hared), Imbi Henno (Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus), Tiina Jääger (Eesti Vabaharidusliit), Anne Kivinukk (REC Estonia), Birgit Lao (Eesti Täiskasvanute Hariduse Assotsiatsioon Andras), Aare Toomist (REC Estonia)

Töörühm tänab kõiki, kes on kava koostamisega seotud mõttetalgutes osalenud ja sel moel materjali valmimisele kaasa aidanud.

REC Estonia, Tallinn 2005

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
SÄÄSTVAT ARENGUT TOETAVA HARIDUSE MÕISTE, EESMÄRGID JA MEETODID.....	6
MITTEFORMAALHARIDUSE OSA SÄÄSTVAT ARENGUT TOETAVAS HARIDUSES.....	10
SÄÄSTVAT ARENGUT JA SEDA TOETAVAT HARIDUST KÄSITLEVAD SEADUSAKTID JA DOKUMENDID EESTIS	13
ÜLEVAADE SÄÄSTVAT ARENGUT TOETAVA MITTEFORMAALHARIDUSE OLUKORRAST JA VAJADUSTEST EESTIS.....	15
SÄÄSTVAT ARENGUT TOETAVA HARIDUSE EDENDAMISE KAVA DOKUMENDIS LÄÄNEMERE AGENDA 21E.....	17
SÄÄSTVAT ARENGUT TOETAVA MITTEFORMAALHARIDUSE EDENDAMISE KAVA VALDKONNAD.....	17
ETTEPANEKUD SÄÄSTVAT ARENGUT TOETAVA MITTEFORMAALHARIDUSE EDENDAMISEKS LÄÄNEMERE AGENDA 21E RAAMES	18
I tegevusvaldkond: poliitika ja strateegiad.....	18
II tegevusvaldkond: teadmiste ja oskuste arendamine, pädevuste kujundamine haridussektoris	18
III tegevusvaldkond: jätkukoolituse korraldamine	19
IV tegevusvaldkond: meetodiliste ja õppematerjalide koostamine	20
V tegevusvaldkond: säästvat arengut toetava hariduse alane teadus- ja arendustegevus	21
EDASPIDINE TEGEVUS JA JÄLGIMINE.....	21
ALLIKAD JA KASULIKUD MATERJALID	23

SISSEJUHATUS

1992. aastal Rio de Janeirois toimunud ÜRO keskkonna- ja arengukonverents sai tõukeks olulistele säästvat arengut toetavatele otsustele ning algatustele, mida tehakse nii ülemaailmsel, regionaalsel, riiklikul kui ka kohalikul tasandil. Siinjuures kuulub oluline osa nende otsuste elluviimisel haridusele ja üldsuse teadlikkusele. 1998. aastal kiitis ÜRO Säästva Arengu Komisjon heaks Agenda 21 36. peatüki "Haridus, koolitus ja avalikkuse teadlikkus" täiendatud versiooni, mille eesmärk on edendada riikidevahelist koostööd ja tõsta säästva arengu alast teadlikkust.

Riikide valitsustele püstitati järgmised ülesanded.

- Üle vaadata oma riigi strateegia, lähtudes säästva arengu perspektiivist.
- Reorganiseerida formaalharidussüsteem.
- Integreerida säästvat arengut toetav haridus riigi haridusstrateegiasse ja säästva arengu plaanidesse.
- Tõsta keskkonnateadlikkust.

Ühe regionaalse algatusena otsustati koostada Läänemere riikide säästva arengu tegevuskava. Tegevust alustati seitsmes valdkonnas: energia, tööstus, põllumajandus, transport, metsandus, kalandus ja turism. Läänemere piirkonna säästva arengu kava – Läänemere Agenda 21 (Baltic 21) – võeti vastu 1998. aastal.

2000. aastal kohtusid Rootsis Stockholmi lähedal Haga lossis 11 Läänemere riigi – Taani, Eesti, Soome, Saksamaa, Islandi, Läti, Leedu, Norra, Poola, Venemaa ja Rootsi – haridusministrid, ning tähtsustades hariduse osa jätkusuutliku ühiskonna kujundamisel, otsustasid nad käivitada ka haridussektori töö. Ministrite poolt heaks kiidetud **Haga deklaratsioonis** [1] kinnitatakse, et säästva arengu edendamisel tuleb peaarõhk asetada haridusele, koolitusele ja avalikkuse teadlikkusele ning selleks tuleb Läänemere piirkonnas luua säästvat arengut toetav haridusprogramm ja see ellu rakendada. Lepiti kokku, et

- Läänemere piirkonnas on haridusprogrammi elluviimise eesmärgiks säästev areng, mis eeldab terviklikku lähenemist ja laiaulatuslikku osalust,
- säästva arengu saavutamine regioonis eeldab teadmiste, kompetentsuse ja oskuste arendamist üldhariduse, kutsehariduse ja kõrghariduse, erialase täienduskoolituse ning üldsuse teavitamise kaudu,
- peaarõhk peab olema suunatud regionaalsele koostööle, mis annab protsessile lisaväärtusi.

Läänemere Agenda 21 haridussektori strateegia ja tegevuskava koostamiseks loodi kolm (üld-, kõrg- ja mitteformaalhariduse) töörühma, milles osalesid kõikide Läänemere maade esindajad.

2001. aasta sügisel valmis lõppdokument, Läänemere Agenda 21 säästvat arengut toetava hariduse arendamise kava – Läänemere Agenda 21E. 2002. aasta algul jõudis protsess olulisse vahepunktini – dokumendi vastuvõtmiseni – jällegi Rootsis Haga lossis, kus Läänemere Agenda 21E allkirjastasid 11 Läänemere riigi (sealhulgas ka Eesti) haridusministrid või nende poolt volitatud isikud.

Vastavalt endale võetud kohustustele peab iga Läänemere riik koostama säästvat arengut toetavad suunised, kuidas edendada mitteformaalharidust. Ühena esimestest valmis see töö Soomes. Eestis algatas suuniste koostamise Haridus- ja Teadusministeerium koos Riikliku Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskusega. Tegevuse

praktiline läbiviimine ja koordineerimine usaldati Sihtasutusele REC Estonia. Ülesandeks oli koostada säästvat arengut toetava mitteformaalhariduse edendamise kava aastani 2006.

Nagu eespool öeldud, oli iga riigi tegevuskava koostamiseks vajalik eeltöö tehtud juba regionaalses dokumendis Läänemere Agenda 21E, mis sõnastab säästvat arengut toetava hariduse mõiste ja eesmärgid ning kirjeldab Läänemere Agenda 21E tegevuskava ja selle rakendamise korraldamist.

Käesoleva materjali koostajad leidsid, et töö tulemus – säästvat arengut toetava mitteformaalhariduse edendamise kava – saab seda elujõulisem, mida enam sobitub see teiste Eestis koostatud strateegiate ja arengukavade põhimõtetega. Kõige enam leiti siin tuge strateegia Säästev Eesti 21 eelnõust ning Õpi-Eesti ja elukestva õppe strateegia põhimõtetest. Oluliseks juhendmaterjaliks olid ka ÜRO säästvat arengut toetava hariduse dekaadi elluviimise kavas esile tõstetud seisukohad.

Säästvat arengut toetava mitteformaalhariduse edendamise kava kirjeldab lühidalt mitteformaalhariduse võimalusi jätkusuutliku ühiskonna kujunemisel tänapäevases Eestis ja pakub välja, millised oleksid lähiaastatel (2005–2006) esmased sammud säästvat arengut toetava mitteformaalhariduse edendamisel.¹

Käesolev materjal keskendub eelkõige säästvat arengut toetava mitteformaalhariduse edendamisele, olles samas tihedalt seotud formaalhariduses toimuvaga, sest kindlasti on oluline säilitada tasakaalustatud side klassikalise loodusõppe (praktiline looduse tundmine, õuesõpe jms.) ja keskkonnahariduse vahel.

Regionaalne Läänemere Agenda 21E pöörab peatähelepanu mitteformaalsele täiskasvanuharidusele, Eesti töörühm arutas (arvestades Eesti loodushariduse traditsioone) olulisel määral ka laste ja noorte keskkonna- ja säästvat arengut toetava haridusega seotud probleeme.

Käesolevas materjalis esitatakse Haridus- ja Teadusministeeriumile arutelude käigus tehtud ettepanekud, mida peaks jätkusuutliku ühiskonna poole liikumisel mitteformaalhariduses lähiaastatel järgima.

Hoogustunud arutelu selle üle, milline on (mitteformaal)hariduse koht ühiskonnas ja jätkusuutliku arengu toetamisel Eestis ning et igalühel on õigus õppida, on tähenduslik just nüüd, 2005. aastal, kui algab ÜRO säästvat arengut toetava hariduse dekaad.

Loodame, et keskkonna- ja haridustöötajate toetusel loodud ja meie väikese töörühma poolt vormistatud materjal elavdab veelgi diskussiooni selle üle, et jätkusuutlikuma Eesti kujunemisel on vaja haridust uuendada, ja aitab kaasa hariduse edendamisele mitmesuguse praktilise tegevuse algatamise kaudu.

¹ Kuigi väga paljudes dokumentides ja artiklites kasutatakse terminit “vabaharidus”, soovib käesoleva materjali koostanud töörühm jääda siin mõiste “mitteformaalharidus” juurde. Eestis välja kujunenud käsitluse kohaselt tähendab mitteformaalharidus õppimist väljaspool kõiki formaalhariduslikke asutusi (lasteaiast ülikoolini). Vabahariduslik õpe on seevastu Eestis kitsamalt piiritletud mõiste, mis tähendab õppimist kindlate programmide alusel, kus kursuse omandamist tähistab vastav dokument.

SÄÄSTVAT ARENGUT TOETAVA HARIDUSE MÕISTE, EESMÄRGID JA MEETODID

Viimaste aastate rahvusvahelised, regionaalsed ja ka Eesti hariduspoliitilised dokumendid tõstavad esile säästvat arengut toetavat haridust (*education for sustainable development*). Rõhutades, et haridus on säästva arengu saavutamise asendamatu koostisosa, kuulutas ÜRO Peaassamblee 2002. aastal ajavahemikuks 2005–2014 välja säästvat arengut toetava hariduse dekaadi. Selle juhtivaks täideviijaks määras Peaassamblee UNESCO. Mitmekülgset infot selle dekaadi kohta ning säästvat arengut toetava hariduse käsitluse leiab UNESCO Interneti-portaalilt: Education for Sustainable Development United Nations Decade 2005–2014:

http://portal.unesco.org/education/ev.php?URL_ID=27234&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201

Läänemere regiooni ja ka käesoleva materjali oluliseks alusdokumendiks on Läänemere Agenda 21E, kus on sõnastatud säästvat arengut toetava hariduse mõiste ja eesmärgid ning kirjeldatud Läänemere Agenda 21E tegevuskava ja selle rakendamise korraldamist.

Dokumendis defineeritakse, et säästvat arengut toetav haridus on **majanduse, looduskeskkonna ja ühiskonna arengu integreeritud käsitlusel põhinev ja laia ringi vastastikku seotud valdkondi (demokraatia, võrdsus, inimõigused jm.) hõlmav haridus. Säästvat arengut toetav haridus tugineb keskkonnahariduses olemasolevatele algatustele ning on konsensuslikult tunnustatud ja täiendatud majandus- ja ühiskonnateadlaste poolt.**

Säästvat arengut toetav haridus tugineb olemasolevatele algatustele keskkonnahariduses ning on konsensuslikult tunnustatud ning täiendatud

Säästvat arengut toetava hariduse **eesmärgiks** on loodus- ja ühiskonnateaduste, majanduse ja kultuuri integreeritud käsitlemine, mida toetab demokraatlik lähenemine ja mille puhul kasutatakse seostatud, tegevusele suunatud ja aktiivsust soodustavaid õppemeetodeid ja -vorme.

Säästvat arengut toetava hariduse meetodid ja omadused tulenevad säästva arengu kolme võtmevaldkonna – ühiskonna, keskkonna ja majanduse – tihedast omavahelisest seotusest. UNESCO materjalid kirjeldavad nimetatud valdkondade käsitlemist hariduses järgmiselt.

- Ühiskond: arusaamine sotsiaalsetest institutsioonidest ning nende osast muutumisel ja arenemisel ning demokraatlikest ja osalussüsteemidest, mis annavad võimaluse avaldada arvamust, valida valitsusi, jõuda konsensuseni ning lahendada lahkhelisid.
- Keskkond: teadmine, millised on looduskeskkonna varud ja kui habras see on, milline on inimtegevuse ja otsuste mõju sellele ning kuidas on keskkonnaprobleemid seotud sotsiaal- ja majanduspoliitikaga.
- Majandus: võime tunnetada majanduskasvu piiranguid ja võimalusi ning nende mõju ühiskonnale ja keskkonnale, võttes kohustuse hinnata tarbimise individuaalseid ja ühiskondlikke tasandeid, lähtudes murest keskkonna pärast ja sotsiaalsest õiglusest [2].

Nende kolme aspekti tihedast omavahelisest põimumisest ning uuenenud nõudmistest õppetöö sisu kohta johtuvad ka säästvat arengut toetava hariduse meetodid (lk. 8).

Säästvat arengut toetaval haridusel on palju ühist ka maailmaharidusega (*development education*), mille ülesanne on teadvustada seda, kuidas globaalprobleemid mõjutavad üksikisiku, kogukonna ja ühiskonna igapäeva elu ja kuidas igaüks meist saab maailma mõjutada. Kuigi maailmahariduse elemente leidub üldharidusliku kooli ühiskonnaõpetuse ja geograafia kursuses, on maailmaharidust Eestis seni levinud juhuslikult ja projektipõhiselt. Maailmahariduse aktiivsemaks tutvustajaks on kodanikuühendusena tegutsev Arengukoostöö Ümarlaud, millega saab lähemalt tutvuda selle kodulehel <http://www.terveilm.net/>.

Säästvat arengut toetava mitteformaalhariduse edendamise kava koostamisel juhendus töörühm suuresti **strateegia Säästev Eesti 21** (SE 21) eelnõust, mis oli valminud Eesti juhtivate teadlaste koostööna, kiidetud heaks säästva arengu komisjonis ja mis 2005. aastal esitatakse Riigikogule.

Lähteülesande kohaselt käsitleb SE 21 Eesti riigi ja ühiskonna arendamist aastani 2030, selle *eesmärk on ühendada globaalsest konkurentsist tulenevad edukusenõuded säästva arengu põhimõtetega ja Eesti traditsiooniliste väärtuste säilitamisega. SE 21 pakub välja eesmärgid ja tegevussuunad, mis võiksid olla aluseks Eesti jätkusuutliku arengu osas sõlmitavale ühiskondlikule kokkuleppele* [3]. Strateegias pööratakse suurt tähelepanu hariduse osale jätkusuutliku ühiskonna kujundamisel, ehk teisisõnu – säästvat arengut toetavale haridusele.

SE 21-s esitatud Eesti jätkusuutlikkuse käsitlus põhineb neljal pikaajalisel arengueesmärgil, milleks on

- eestiliku kultuuriruumi püsimine (rahvuslike traditsioonide säilimine),
- inimeste heaolu kasv,
- ühiskonna (teravate sotsiaalsete vastuoludeta) terviklikkus ja
- ökoloogiline tasakaal.

Kõiki arengueesmärke tähtsustatakse võrdselt ja rõhutatakse, et ühtegi ei saa teisega asendada ja et mis tahes eespool mainitud eesmärgi kõrvalejäämine ohustaks jätkusuutlikkust. “Seetõttu tuleb neid arengueesmärke käsitleda ühtse süsteemina, mille terviklik järgimine ja arvestamine on meie jätkusuutlikkuse alus. See ülesanne ei ole lahendatav senise arengutee jätkamisel, vaid eeldab uute arengufaktorite teadlikku sissetoomist ja arendamist” [3]. Selliste arengufaktorite hulka kuulub kindlasti ka säästvat arengut toetavat haridust.

SE 21 analüüsib võimalikke arenguvisionid ja esitab **sünteesstsenaariumi idee**, mille eesmärk on lähendada Eestit maailmas kujunemisjärgus olevale **teadmused põhineva ühiskonna** (*knowledge based society*) põhimõttele. Kokkuvõetult tähendab see “liikumist sellise arengujuhtimise korralduse suunas, kus arenguvalikute võimalikult keskseks aluseks on teadmised ning kus arenguvalikute tegemisel osaleb võimalikult suur osa Eesti ühiskonnast. Kultuuriruumi, heaolu, sidususe ja ökoloogilise tasakaalu osas tähendab see piisavat teadmusbaasi ning kriitilist massi kompetentseid koostöötajalisi osalejaid.”

Eelduseks teadmused põhineva ühiskonna suunas liikumisele on piisava intellektuaalse ja sotsiaalse ressursi olemasolu ja nende tegelik rakendumine Eesti jaoks oluliste

arengueesmärkide saavutamisse. Siin on võtmevaldkondadeks haridus-, teadus- ja arendustegevus ning innovatsioon, aga ka võrgustike loomine ja tagasiside korraldamine ning ühiskonna toetuse tagamine sellele arenguteele.

Nii SE 21 kui ka **haridusstrateegiad “Õpi-Eesti”** ja **“Elukestev õpe”** tõstavad esile elukestva õppe tähtsust: haridus peab kujunema elukestvaks õppeks, mis on suunatud isiku loovuse ja õppimisvõime maksimaalsele arendamisele ning probleemide nägemise, analüüsimise ja lahendamise oskuste kujundamisele varasest lapseast kuni kõrge vanuseni. Õppekavad peavad võimaldama oluliselt suuremal määral kujuneda õppurite järgmistel võimetusel ja oskustel ning hoiakutel:

- õppimisvõime ja -oskused,
- eesmärkide püstitamise, probleemide märkamise ja lahendamise võime,
- abstraktse ja süsteemse mõtlemise oskus, kriitilise analüüsimise ja reflekteerimise ning sünteesimise võime,
- strateegiline mõtlemine ja tegutsemine,
- strateegiliste valikute, riskide ning ohtude prognoosimise võime, riskide hindamise ning riskikäitumise oskused,
- otsustamis- ja vastutusvõime, juhtimisoskused, meeskonnatöö oskused,
- adekvaatse eneseväljenduse ning tulemusliku kommunikatsiooni võime,
- oskus kasutada infotehnoloogiat, töödelda informatsiooni ja seda luua (otsida, süstematiseerida, struktureerida, analüüsida, üldistada, levitada, vahetada ja säilitada),
- eneseusaldus, eneseväärikus, ettevõtlikkus ja aktiivsus,
- ausus, usaldusväärsus, selged eetilised tõekspidamised,
- rahvusliku kultuurivaramu valdamine ja teiste kultuuride mõistmine ning austamine,
- füüsilise ja vaimse tervise hoiu põhitõdede tundmine,
- kohanemisvõime,
- jätkusuutliku arengu põhitõdede tundmine ja arvestamine, keskkonda säästvate käitumisharjumuste omandamine.

On ilmne, et neid oskusi ei saa õpetada eraldi õppeainena mõnes koolitunnis või koolituskursusel, vaid neid tuleb käsitleda integreeritult, kõikides ainetes, kõikides vanuseastmetes ja kõikides õppevormides.

Seega on säästvat arengut toetava hariduse meetoditele iseloomulikud järgmised **omadused**.

- Interdistsiplinaarsus ja terviklikkus: säästvat arengut toetavat haridust ei jagata eraldi õppeainena, vaid ta on seotud kogu õppekavaga.
- Väärtushinnangutest lähtuv: väärtushinnangute ja põhimõtete kujundamine, millele tugineb säästev areng.
- Kriitiline mõtlemine ja probleemide lahendamine: enesekindluse kujundamine säästvat arengut puudutavate vastuolude ja väljakutsete käsitlemisel.
- Multi-meetod: kirjanduse, kunsti, näitlemise, väitluse kogemused, jt erinevad pedagoogilised võtted, mis protsesse kujundavad.
- Osalemine otsuste tegemisel: õppijad osalevad otsustuste tegemisel, mis puudutavad seda, kuidas nad õppima hakkavad.

- Kohaliku konteksti asjakohasus: käsitletakse nii kohalikke kui globaalseid teemasid ja kasutatakse keelt, mida õppijad tavaliselt kasutavad. [2]

Säästvat arengut toetav haridus käsitleb väärtushinnanguid, mille keskmeks on **austus**: austus teiste vastu, sealhulgas praeguste ja tulevaste põlvkondade, erinevuste ja mitmekesisuse, oma koduplaneedi varude jpm. vastu. Haridus võimaldab meil mõista iseennast ja teisi ning meie sidemeid laiema loodusliku ja sotsiaalse keskkonnaga, ning see arusaam sobib kindlaks aluseks austuse kujundamisele. Säästvat arengut toetava hariduse eesmärk on kujundada inimestes sellised käitumisviisid ja hoiakud, mis võimaldavad kõigil elada täisväärtuslikku elu selliselt, et kõigil oleks olemas kõik vajalik oma esmase heaolu ja eneseväärikuse säilitamiseks.

Muutunud on ka õpetaja töö. Strateegia “Õpi-Eesti” kirjeldab õpetaja rolli järgmiselt: “Teadmiste edastamise kõrval on muutunud oluliseks juhendaja, mentori ja vahendaja roll. Muutuv keskkond ning uued ülesanded tähendavad õpetaja jaoks üha enam ka ise õppuriks olemist, esile tõuseb koos õppimise ja kogemuste vahetamise protsess. Õpetaja üks peamisi ülesandeid on ennast usaldava, väärrika, õpioskustega inimese ettevalmistamine. Traditsioonilises õpieas õpilaste õpetamise kõrval suudavad õpetajad olla juhendajaks ka täiskasvanud õppuritele.

Õppeasutused kasutavad suheldes kogukonnaga avatud suhtlemisstiili, koolielu korralduses osalevad aktiivselt õppurid ise, lapsevanemad ja piirkonna huvirühmad. Õppeasutused näevad oma põhiülesandena õppuri isiksuse arengu väärtustamist ja õpioskuste väljaarendamist. Õppetegevuses ja õppeasutuste töö korraldamisel kasutatakse info- ja kommunikatsioonitehnoloogiavahendeid.

Õppeasutust iseloomustab õpetajate omavaheline koostöö ning partnerlus kodu ja/või kogukonnaga, õppetegevuse pikaajaline planeerimine. Hariduspoliitiliste otsuste ettevalmistamisel ja langetamisel on vähenenud riigi roll, tõusnud äri- ja kolmanda sektori tähtsus. Otsuse kujundamise protsessides osalevad vastutustundega tööandjate, töövõtjate, lastevanemate ja teiste kodanikualgatuslike huvirühmade esindajad”. [4] Niisugune lähenemisviis on eakohasena kasutatav kõikide õppevormide puhul nii formaal- kui ka mitteformaalhariduses. Niisuguste õppemeetodite ja -vormide juures on eriti mitteformaalharidusele avanenud uued ja senisest avaramad võimalused.

MITTEFORMAALHARIDUSE OSA SÄÄSTVAT ARENGUT TOETAVAS HARIDUSES

Seoses ühiskonna arenguga on kasvanud mitteformaalhariduse tähtsus, sest õppimine ei tähenda ammu enam ainult kooliseinte vahel õpitava omandamist. Õppida tuleb väljaspool koolisüsteemi, igapäevases elus, perekonna keskel, töökohas, arvuti või televiisori ees, tehes seda vaatlemise, katsetamise, kajastamise, väljendamise, kuulamise ja vigadest õppimise teel. Säästva arengu tavad ja käitumisviisid, kuigi algselt omandatud õppimise kaudu, kinnistuvad individuaalses ja kollektiivses praktikas igapäevaste otsuste ja tegevuste kaudu. Märkimisväärne on siin rahva traditsioonide ja kultuuri talletumine põlvest põlve ajaloolise mäluna. Ilmseks on saanud elukestva õppe tähtsus, sest ühiskonnas toimuvad kiired muutused nõuavad õppimist ja ümberkoolitust mis tahes eluhetkel. Ühelt poolt on mitteformaalharidus võimalus omandada teadmisi, teiselt poolt on see aga vahend uudsete (sh. säästvat arengut toetavate) ideede toomiseks haridusellu.

Vabahariduse osa ühiskonnas väärtustab Õpi-Eesti strateegia, mille kohaselt “töölase õppe kõrval peaks kõigil Eesti elanikel olema võimalus vabahariduslikus õppes osalemiseks, mille eesmärk on võimaldada õppuri isiksuse, loovuse, annete, initsiatiivi ja sotsiaalse vastutustunde arendamist ning elus vajalike teadmiste, oskuste ja võimete lisandumist. Riik toetab töölase ja vabahariduslikku õppe arengut kogu elu kestva õppe põhimõtetest lähtuvalt ning aitab kaasa õigusliku keskkonna loomisele, mis mitmekesistab õppimisvõimalusi ja kujundab õppe kvaliteedi ning kättesaadavuse tagamise süsteemi. Täiskasvanute õppimisvõimaluste avardamiseks töötatakse välja töölase ja vabaharidusliku õppe ning töökogemuste arvestamise kord tasemeõppes” [4].

Vabahariduse kesksete põhimõtete hulka kuulub koolituse eesmärkide ja tegutsemisviiside autonoomne määratlemine. Tegevuse eesmärkide ja sisu üle otsustavad õppeasutused ise, õpilaste osalemine koolituses on vabatahtlik. Just niisugune iseseisvus annab vabaharidusele võimaluse kiiremini reageerida ühiskonnas ja hariduses toimunud muutustele, võtta kasutusele uusi programme, õpetamismeetodeid, õppevahendeid ning vahendada õppijaile informatsiooni ja pakkuda oma abi ka formaalharidussüsteemile.

Säästvat arengut toetav haridus nõuab nii formaal- kui ka mitteformaalhariduse andmisel koolituse sisu ja meetodite kaasajastamist, siin on oluline eelkõige koolitajate koolitamine ja enesetäiendamine. Mitteformaalharidusühendused, mis on võimelised kiiremini uuendustele reageerima (avaldades õppematerjale, koostades õppeprogramme jms.), võivad siin ära teha tänuväärse töö.

Eestis pakuvad vabahariduslikku koolitust kõikides Eesti maakondades paiknevad **koolituskeskused**. Enamasti on tegemist **rahvaülikoolide** ja **vabahariduslike koolituskeskustega**, kus õppetöö toimub peamiselt kursuste vormis. Rahvaülikoolidel ja vabahariduslikel koolituskeskustel on Haridus- ja Teadusministeeriumist saadud koolitusload, mille saamise eelduseks on korrektsete õppekavade olemasolu. Õpiringe korraldavad nii raamatukogud, seltsid, rahvamajad kui ka eespool nimetatud rahvaülikoolid ja koolituskeskused. Populaarseimad kursused nendes keskustes on kunsti- ja kultuurikursused, keelekursused ning majandus- ja arvutiõppekursused.

Mitteformaalselt õppijate täpset arvu Eestis ei ole võimalik täpselt määratleda, kuid mõningase ülevaate annab Eesti Vabaharidusliidu aruanne, mille kohaselt 2004. aastal sai riigieelarvelist toetust 49 vabahariduslikku koolituskeskust kokku 1,44 miljoni krooni ulatuses. Kokku õppis nendes keskustes 42536 inimest, 801 õpiringides ja 41735 kursustel ehk ligikaudu 3,4 % Eesti täiskasvanud elanikkonnast. Populaarseim valdkond oli kultuur, mis moodustas 28 % kõikidest kursustest. Oluliselt on tõusnud tööalase koolituse osakaal moodustades 16% kogu koolitusest, juurde on tulenenud ettevõtlikuskoolitus (9%).

2004. aastal kiitis Eesti valitsus heaks täiskasvanuhariduse 2004.–2006. aasta riiklikud prioriteedid, millele tuginevad oma tegevuse korraldamisel Haridus- ja Teadusministeerium, koostööpartnerid ja erinevad osapooled. Riiklikele prioriteetidele andis heakskiidu ka Täiskasvanuhariduse Nõukogu, kes nõustab valitsust täiskasvanuhariduse küsimustes. Paraku ei sisalda lähiaastateks täiskasvanuharidusele seatud prioriteedid ei keskkonna- ega säästva arengu teemade käsitlemist, kuigi need aitavad nii otseselt kui ka kaudselt kaasa teadmusühiskonna kujunemiseks vajalike pädevuste kujunemisele ja tähtsustavad elukestva õppe põhimõtete rakendamist.

Nagu näitas 2001. aastal tehtud uurimus [5], korraldavad vabahariduskoolid üsna vähe keskkonna ja säästva arenguga seotud koolitusi, sellekohaste programmide arv on peaaegu olematu. Peamiseks põhjuseks toodi õppijate ja tellijate vähenenud huvi. Pisut aktiivsemalt tegelevad selle teemaga keskkonnaorganisatsioonid. Keskkonna- teadlikkuse edendamine on Eesti Keskkonnastrateegia (vastu võetud 1997) üheks prioriteetseks eesmärgiks ning sellealaste koolituste korraldamist toetab rahaliselt Keskkonnastrateegiale ja Eesti keskkonnategevuskavale toetuv Keskkonna- investeringute Keskus. On iseloomulik, et keskkonnaorganisatsioonid keskenduvad eelkõige loodusteaduslikele teemadele, kuna kodanikupädevuste kujundamiseks ei ole keskkonnaorganisatsioonidel ei teadmisi, motivatsiooni ega raha. Nii vabaharidusorganisatsioonidel kui ka keskkonnaühendustel on potentsiaali säästvat arengut toetava hariduse edendamiseks, paraku liiguvad nad haridusmaastikul n.-ö. paralleelselt, üsna ettevalmistamatult ja juhuslikul moel. Juhuslikkust lisab ka organisatsioonide tegevuse projektipõhisus.

Mitteformaalhariduse organisatsioonide ja keskkonnaühenduste korraldatud koolituse kõrval pakuvad keskkonna ja säästva arenguga seotud koolitust ülikoolide ja rakenduskõrgkoolide täienduskoolituskeskused.

Avatud ülikoolid tegutsevad peaaegu iga avalik-õigusliku kõrgkooli juures. Õppija õpib enda valitud aineid ja sooritab neis ainetes soovi korral arvestusi ja eksameid. Avatud ülikoolis õppijate kohta kehtivad ülikooli õppetegevust reguleerivad eeskirjad, kuid neile ei laiene üliõpilase õigused ning õppimine on tasuline. Õppetööks vormistamine toimub semestrite kaupa, iga semestri algul koostab õppija isikliku õpingukava. Seega sisaldab avatud ülikool endas ka vabahariduslikke elemente, avardades õppijate võimalusi oma teadmiste täiendamisel.

E-ülikool ehk virtuaalõpe pakub säästvat arengut toetava hariduse edendamisel erilist huvi tänu rohketele ja mitmekesistele võimalustele ning selle õppevormi säästlikule iseloomule. E-õppe keskkonda saab kasutada

- kursuse õppematerjalide esitamiseks, kusjuures materjalid võivad sisaldada teksti, fotosid, videot ja audiot;
- õppijate ja õppejõudude vaheliseks ning õppijate omavaheliseks suhtlemiseks foorumi, postkasti, jututoa või valge tahvli vahendusel;
- õppimise hõlbustamiseks, kasutades otsingusüsteeme, sõnastikke, fotode andmebaase ja viiteid veebis leiduvatele materjalidele;
- õppijate hindamiseks (testid ja ülesanded);
- kursuse administreerimiseks (õppijate ning õpitulemuste haldamine, statistika õppijate tegevuse kohta).

Pikaajaliste traditsioonidega **keskkonnaharidus Eesti üldhariduskoolis** annab soodsa pinnase säästvat arengut toetava hariduse arenguks nii koolis kui ka kohalikul tasandil, kus koolid on enamasti laiema dialoogi ja suhtlemise kohad. Oluline on õpilasorganisatsioonide tegutsemine ja nende koostöö teiste kodanikuühendustega. Siitkaudu kujundatakse omakorda avalikkuse teadlikkust ning suunatakse õpilasi, kuid nende kaudu ka lapsevanemaid ja teisi kogukonnaliikmeid keskkonnasäästlikult käituma.

Keskkond ja säästev areng on lülitatud riiklikku õppekavva läbiva teemana, aktiivsemates koolides on sageli kasutatavaks klassiväliseks õppevormiks kujunenud õpilaste **projektitöö**. Haridus- ja Teadusministeeriumi tegevust sel alal vahendab Eesti Noorsootöö Keskus ning Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus, kes on Eestis ka peamisteks koolinoorte rahvusvaheliste ja üleriigiliste keskkonnaharidusprojektide vahendajateks ja koordineerijateks.

Huvitavaks nähtuseks Eesti hariduselus on **loodusmajad**, mis on arenenud eelmise sajandi viiekümnendatel aastatel rajatud noorte naturalistide jaamadest. Praeguseks on neist kujunenud keskkonna- ja säästva arengu alase hariduse keskused, kus tegeldakse nii kooliõpilaste kui ka täiskasvanute ja õpetajate täienduskoolitusega. Eestis on hetkel kaks loodusmaja ja Riigimetsa Majandamise Keskuse poolt rajatud kaheksa **loodus-kooli/looduskeskust**. Nimetatud asutused korraldavad üritusi, koostavad meetodilisi juhendeid, räägivad kaasa hariduspoliitiliste otsuste tegemisel jpm. Viimastel aastatel on taas elustumas **koolimetsakondade liikumine** ning loodud Eesti Koolimetsade Ühendus, mis koos mõne keskkonnaorganisatsiooniga on aktiivseks õues õppimise õhutamaks.

Muuseumide, botaanikaaedade, loomaai, rahvusparkide ja mõne suurema **kaitseala** juurde on loodud muuseumipedagoogi või loodushariduse spetsialisti ametikoht. Selle töötaja ülesandeks on avalikkuse teadlikkuse tõstmine, millele lisandub veel palju muid kohustusi. Seega on siingi säästvat arengut toetava hariduse edendamiseks rohkesti võimalusi, ideid ja potentsiaali.

Oluline tähtsus mitteformaalhariduses on **ajakirjandusel** ja selle võimalustel arengudebattide algataja ja foorumina, kus saaks kaasa aidata heaolu mõiste arenemisele ja nn. mittemateriaalsele (sh. kultuurilisele) tarbimisele ning keskkonnahoidlikele elulaadimuutustele. Siin on võimalus meedia, kolmanda sektori ja riigi koostööks.

Nagu 2001. aasta uuringust selgus, on vabahariduslikud koolitusasutused korraldanud seni siiski vähe keskkonna- ja säästva arengu teemalisi koolitusi, kuna populaarsemad on kultuuri-, keele-, arvuti- jms. kursused. On hakatud pakkuma ka kodanikukoolitust ning suhtlemis-, meeskonnatöö jt. oskusi kujundavaid kursusi.

Samal ajal keskenduvad keskkonnaorganisatsioonid, eriti aga loodusainete õpetajate täienduskoolituskursused, kitsalt loodusteaduslikele teemadele. Nende organisatsioonide peamiselt projektipõhise tegevuse tõttu on iseloomulik, et korraldatav mitteformaalhariduslik koolitus on juhuslikku laadi ja süsteemitu, sest koolituse õppijani jõudmise määrab rahastaja teadlikkus ja projekti toetav (või mittetoetav) rahasumma.

Siin annaks kindlasti häid tulemusi erinevate organisatsioonide koostöö organiseerimine.

SÄÄSTVAT ARENGUT JA SEDA TOETAVAT HARIDUST KÄSITLEVAD SEADUSAKTID JA DOKUMENDID EESTIS

Eestis on heaks kiidetud mitmeid seadusi, dokumente ja kokkuleppeid, mis toetavad säästvat arengut või vastavasisulist haridust.

Eesti Vabariigi põhiseaduse § 53 kohaselt on igäüks kohustatud säästma keskkonda ning hüvitama keskkonnale tekitatud kahju.

Ajalooliselt oluline **Säästva arengu seadus (1995)**, mille Eesti võttis maailmas vastu teise riigina, tugineb 1992. a ÜRO keskkonna- ja arengukonverentsi otsustes sätestatud põhimõtetele. Seadus sätestab säästva arengu riikliku strateegia alused, olles Eesti valitsusele aluseks tasakaalustatud arengu kavandamisel ja arengukavade koostamisel.

Eesti keskkonnapoliitika aluseks on **Eesti Keskkonnastrateegia**. Strateegia esimene kontseptsioon loodi 1997. aastal ning sellele tuginev **Keskkonnategevuskava** tähtsustas eriti üldist keskkonna- ja säästva arengu alase teadlikkuse tõusu ja säästva arengu põhimõtete rakendamist Eestis. **Eesti uuendatud keskkonnastrateegia** on kavandatud aastani 2030 ja määratleb Eesti looduskasutuse ja keskkonnakaitse arengusuunad vastavalt ühiskonna muutumisele eelmise strateegia elluviimise perioodil, prioriteetsed eesmärgid ning ülesanded. Eesti keskkonnapoliitika näeb ette Eestile ajalooliselt omase keskkonnahoidliku looduskasutuse ja seda tagava elu- ning kultuurikeskkonna taastamise ja säilitamise, loodusvarade säästva kasutamise, elustiku ja maastiku mitmekesisuse säilitamise, loodushoiu nõuete arvestamise varade erastamisel ja maareformi läbiviimisel, keskkonna seisundi, tehtud otsuste, projektide ja tööde avalikustamise, keskkonnakahjude vältimise ning keskkonnaprobleemidele lahenduse leidmise võimalikult lähedal nende tekkimise põhjustele [6]. Keskkonnastrateegia punkt 5.8 käsitleb keskkonnainformatsiooni ning haridust. Eesmärgiks on tõsta keskkonnainformatsiooni ja hariduse valdkonnas esile probleeme ning näidata lahendust vajavaid ülesandeid aastani 2010.

2005. aastal kiitis Vabariigi Valitsus heaks Eesti säästva arengu riikliku strateegia „**Säästev Eesti 21**“ (SE 21). Strateegia loob üldise raamistiku sotsiaal-, majandus- ja keskkonnavaldkonna seostamiseks ühiskonna pikaajalises arengus ning määratleb Eesti üldise arengusuunana liikumise nn teadmusühiskonna poole.

Hariduse valdkonnas on Eesti koos teiste Läänemere maadega vastu võtnud **Haga deklaratsiooni** (2000) ja heaks kiitnud **Läänemere Agenda 21 säästvat arengut toetava hariduse arendamise kava – Läänemere Agenda 21E** (2002). Vastavalt nendele dokumentidele peab säästvat arengut toetav haridus põhinema majanduse,

keskkonna ja ühiskonna arengu integreeritud käsitlusel ja hõlmama laia ringi vastastikku seotud valdkondi, nagu demokraatiat, sugudevahelist võrdsust ja inimõigusi. Sellist avarat käsitlust peavad tunnustama nii loodus- kui ka ühiskonnateadused ning see peab tuginema keskkonnahariduse valdkonnas olemasolevatele algatustele ja neid täiendama. Läänemere piirkonna haridusministrid ja nende esindajad leppisid 2000. aastal Stockholmis Haga lossis peetud kohtumisel kokku ka ministeeriumide, asutuste ja institutsioonide koostöövõrgustiku loomises Läänemere piirkonnas.

Üheks mõjukaimaks dokumendiks on **“Põhikooli ja gümnaasiumi riiklik õppekava” (2002)**, milles *keskkond ja säästev areng* on määratletud kohustusliku läbiva teemana. Riiklikus õppekavas määratleti kohustuslikud läbivad teemad, nende hulgas ka läbiv teema *keskkond* esmakordselt 1996. a kinnituse saanud Eesti põhi- ja keskkooli riiklikus õppekavas. Põhikooli ja gümnaasiumi riikliku õppekava (2002) uuendatud versiooni läbivaks teemaks on *keskkond ja säästev areng*. Läbiva teemaga *keskkond ja säästev areng* teadvustatakse loodus-, sotsiaalse ja kultuurikeskkonna seoseid, rõhutatakse säästvat suhtumist elukeskkonda ja säästva arengu ideed. Eesmärgiks on kujundada õpilaste pädevust elada pidevalt muutuv maailmas nii, et ka järgmistel põlvkondadel säiliks võimalus kasutada olemasolevaid ressursse ning arendatakse sotsiaalseid oskusi tulla toime muutuv ühiskonnas. Õppekava põhimõtete kohaselt tuleb säästva arengu printsiipe integreeritult käsitleda erinevates õppeainetes [7].

2005. aastal kirjutasid keskkonnaminister ning haridus- ja teadusminister alla kahe ministeeriumi vahelise **Ühise tegevuse memorandumile**, et edendada säästvat arengut toetavat haridust, sh. loodus- ja keskkonnaharidust. Memorandumi lisana allkirjastati riiklik säästvat arengut toetava hariduse kontseptsiooni lähteülesanne, mille tulemusena määratletakse lähiaastateks keskkonnahariduse prioriteedid, tegevussuunad ja ministeeriumide vastutusosalad. Sellega seoses kaotas kehtivuse 2000. aastal allkirjastatud ministeeriumide **Ühise tegevuse kava**, mis käsitles säästvat arengut toetava hariduse edendamist Eestis.

Vastavalt **Õpi-Eesti strateegiale** peavad nii haridusseadustik kui ka koolituses osalemist toetav seadustik motiveerima täiskasvanuid õppima ning looma võimalused kõikidele sihtrühmadele võimetekohases õppes osalemiseks. Strateegias rõhutatakse, et “on oluline, et haridusseadusandlus on arusaadav ning võimaldab õppijatel ning õppida soovijatel lihtsalt ja ühtselt aru saada, millised on nendele pakutavad võimalused, millised on nende õigused ja kuidas nad saavad neile tagatud võimalusi kasutada ning õigusi kaitsta.

Õppimise motiveerimiseks peab haridusseadusandlus sisaldama läbivana elukestva õppe ideed; olema üles ehitatud ühtsetel alustel, ühtse terminoloogiaga, arusaadavalt ja õiglaselt kõikide õppida soovijate suhtes; kaasama koolituse pakkumisse võimalikult paljusid institutsioone kõigis kolmes sektoris; tagama õppe kvaliteedi; võimaldama varasema õpi- ja töökogemuse arvestamist edasistes õpingutes.” [4]

Täiskasvanuharidust reguleerib **Täiskasvanute koolituse seadus (1993)**, mis sätestab iga inimese õiguse ennast pidevalt kogu elu vältel täiendada, riigi ja omavalitsuse, tööandjate kohustused täiskasvanute koolituse koordineerimisel ja elluviimisel ning täiskasvanu-hariduse rahastamise riigieelarvest.

2004. aastal kirjutasid keskkonnaminister ja Tallinna Pedagoogikaulikooli rektor alla **koostöölepingule**, mis pani paika kvaliteetsete keskkonnauuringute ja -hariduse pikaajaseid eesmärke. Laiihaardeline koostööleping hõlmab nii keskkonnaspetsialistide ja -ekspertide koolitamist, üliõpilaste praktiseerimist keskkonnaministeeriumi haldusalas, ülikooli ja ministeeriumi vahelist koostööd bakalaureuse-, magistri- ja doktoritööde teemade valimisel ja juhendamisel kui ka ühistööd uurimis- ja arenguprojektide käivitamisel ja konsulteerimisel. Niisugune kokkulepe mõjutab kahtlemata ka säästvat arengut toetava hariduse arengut.

ÜLEVAADE SÄÄSTVAT ARENGUT TOETAVA MITTEFORMAALHARIDUSE OLUKORRAST JA VAJADUSTEST EESTIS

Seoses Läänemere Agenda 21 haridussektoris käivitatud tegevusega valmis 2001. aastal ülevaade (http://baltic21.e-lider.pl/attachments/no22002_education_sector_report_.doc), milline on säästvat arengut toetava hariduse olukord Läänemere regioonis. Selleks viidi kõikides riikides ühistel alustel läbi säästva arengu printsiipide rakendumist puudutav küsitlus kõikidel haridustasanditel - formaal-, kõrg- ja mitteformaalhariduses. [8,9,5,]

Uuringute tulemustest selgus, et Läänemere maade õpetajad ja õpilased tundsid keskkonna- ja säästvat arengut toetava hariduse vastu suurt huvi. Samas leiti, et säästvat arengut käsitlevad dokumendid tuleks muuta mõistetavamaks ja tõhusamaks. Õpetajatele oleks vaja selgitada säästva arengu kontseptsiooni seisukohti ning tutvustada võimalusi, kuidas lõimida säästvat arengut toetavasse haridusse majandus-, ühiskonna-, keskkonna- ja kultuuriaspekte.

Aruanne olukorrast Eesti mitteformaalhariduses valmis Säästva Eesti Instituudi (SEI-Tallinn), REC Estonia ja Täiskasvanute Hariduse Assotsiatsiooni Andras koostöö tulemusena. [5, 10, 11] Materjali võib leida aadressilt <http://www.recestonia.ee/keskkond/index.html>.

Uuringu käigus saadeti organisatsioonidele välja 274 küsimustikku, täidetud küsimustikke saadi tagasi 31 ehk 11,3%. Mittevastanute seas läbiviidud intervjuude põhjal selgus, et tihti oli vastamata jätmise põhjuseks, et „me ei tegele täiskasvanute koolitamisega säästva arengu teemadel”.

Analüüsi põhjal võis teha järgmised järeldused.

- Keskkonda ja säästvat arengut käsitlevat koolitust korraldasid Eestis peamiselt vabaharidusühendused ja keskkonnaorganisatsioonid, enamik sellest oli projektipõhine, ilma riigipoolse rahastamiseta. Seetõttu oli täiskasvanute säästva arengu alase koolituse toimumine sõltuvuses erinevate doonorite poolt heakskiidetud projektide iseloomust, puudu jäi terviklikust ja süstemaatilisest teemakäsitlusest. Samuti võis öelda, et koolitusprojektide elluviimine sõltus suuresti ka rahastajate väärtushinnangutest ning keskkonnateadlikkusest.
- Peamiste põhjustena, mis piirasid täiskasvanute säästva arengu alase koolituse läbiviimist, toodi esile rahapuudus ja vähene huvi selle valdkonna koolituse vastu. Säästvat arengut puudutavate materjalide ja koolitust läbiviivate ekspertide hulka hinnati piisavaks ning neid aspekte piiravate teguritena esile ei tõstetud [5].

Eesti aruannet käsitleti 2001. aasta sügisel REC Estonia ja SA SEI Tallinn korraldatud seminaril. Osavõtjad arutasid säästvat arengut toetava hariduse olukorda Eestis. Arutelu kokkuvõtteks öeldi järgmist.

- Läänemere Agenda haridussektori tegevus ja teised hariduspoliitilised otsused on loonud Eestis vajalikud eeldused säästvat arengut toetava hariduse edendamiseks.
- Rõhutati säästva arengu alase koolituse suurt tähtsust. See tuleks erinevatele sihtrühmadele suunata kõige mitmekesisemas vormis. Erilist tähelepanu tuleks pöörata täiskasvanute (sh. õpetajate) koolitusele.
- Säästvat arengut toetavas hariduses on olulisel kohal isiksuse arendamine ja inimese valmisolek aktiivseks osaluseks.
- Säästvat arengut käsitlevat koolitust on seni korraldatud juhuslikult ja sihipäratult. Kokkutulnud tõtsid esile sellealaste metoodiliste ja õppematerjalide vajaduse.
- Uurimused tõid välja koostöövajaduse ning vajaduse parema informeerituse järele: samal ajal kui koolid kaebavad koolituse ja materjalide puuduse üle, märgivad täiskasvanute koolitajad tellimuse vähesust. Rahanappust nimetati takistava (kuid mitte kõige olulisema) asjaoluna nii üldhariduse kui ka täiskasvanute hariduse uuringus.
- Kuna Eesti on valinud säästva arengu tee, siis sellest lähtuvalt vajab säästvat arengut toetav haridus kui üks selle eesmärgi saavutamise peamine vahend ka igakülgset riiklikku toetust.
- Tähtis on säästva arengu tee senisest otsustavam omaksvõtt valitsuse tasandil. Kui vaja, peavad kodanikuühendused tegutsema siin survegrupina. Haridusministeeriumi huvi ja suutlikkust säästvat arengut toetava hariduse edendamisel tuleks suurendada.
- Oluline on kolme sektori tasakaalustatud koostöö. Vabaihendused peaksid otsuste tegemisel muutuma enam arvestatavateks partneriteks, erasektorit tuleks säästva arengu toetamisel oskuslikult motiveerida [12].

Tuleb meeles pidada, et uuringud ja seminar toimusid 2001.–2002. aastal, seega tahaks loota, et olukord on tänaseks pisut muutunud.

SÄÄSTVAT ARENGUT TOETAVA HARIDUSE EDENDAMISE KAVA DOKUMENDIS LÄÄNEMERE AGENDA 21E

Läänemere maade esindajad püstitasid säästvat arengut toetava hariduse üldeesmärgi ja sõnastasid selle säästvat arengut toetava hariduse arendamise kavas Läänemere Agenda 21E:

Säästvat arengut toetava hariduse üldeesmärk on, et kõikidel inimestel oleksid jätkusuutliku arengu toetamiseks vajalikud teadmised ja oskused, mis vastavad kaasaja nõudmistele ega kahjusta tulevaste põlvkondade samaväärseid võimalusi. Säästvat arengut toetav haridus peab tuginema majanduse, ühiskonna ja keskkonna arengu integreeritud käsitlusele.

Mitteformaalhariduse eesmärk on see, et õppurid oleksid võimelised oma elukorraldust mõjutama ja ühiskonna arengus osalema ning oleksid teadlikud säästva arengu olemusest ja seda toetavast õppest.

Selle ülesande täitmiseks on vaja

- tagada asjaomase teabe levik, et õppijaid õppimisvõimalustest oskuslikult teavitada,
- motiveerida õppijaid omandama säästva arengu alaseid teadmisi ning neid toetavaid kodanikupädevusi,
- suurendada koolitajate teadlikkust ja professionaalseid oskusi säästvat arengut toetava hariduse osas,
- ressursse (raha, aega), millega õppimisvõimalusi luua.

SÄÄSTVAT ARENGUT TOETAVA MITTEFORMAALHARIDUSE EDENDAMISE KAVA VALDKONNAD

Läänemere Agenda tähtsateks osadeks on tegevuskavad, mis esitavad igale sektorile omased tegevussuunad.

Regiooni 11 riigi esindajate koostöö tulemusena on üldhariduse, kõrghariduse ja mitteformaalhariduse jaoks koostatud ühtne säästvat arengut toetava hariduse edendamise tegevuskava. Läänemere Agenda 21E **põhieesmärk** on Läänemere piirkonna säästev areng, jätkusuutliku arengu põhimõtete integreerimine kõikidesse õppekavadesse ja nende järgimine kõikidel haridustasanditel, kaasa arvatud täiskasvanuhariduses [13, 14, 15]. Koostööst võtsid osa ka Eesti esindajad ning koos teiste Läänemere maadega kiitis selle heaks ka Eesti valitsus. Vastavalt otsusele tuleb kõikides riikides koostada oma säästvat arengut toetav haridusprogramm ning see ellu rakendada. Käesolev materjal ongi üheks sammuks selle ülesande täitmisel.

Tegevuskavas on määratletud 5 valdkonda, milleks on

- poliitikate ja strateegiate väljamine,
- teadmiste ja oskuste arendamine, pädevuste kujundamine haridussektoris,
- jätkukoolituse korraldamine,
- meetodiliste ja õppematerjalide koostamine,
- säästvat arengut toetava hariduse alane teadus- ja arendustegevus.

Kava koostamiseks moodustatud töörühm algatas arutelu, milline on mitteformaalhariduse osa säästvat arengut toetava hariduse edendamisel ja

teadmushiskonna kujundamisel. Toimus seminar ja ajurünnak, mis jätkus hiljem ühe kuu vältel elektrooniliselt REC Estonia kodulehel <http://www.recestonia.ee>. Arutelust võtsid osa haridustöötajad ja keskkonnaekspertid, keda oli vabaihendustest, koolidest, kõrgkoolidest jm. Töörühm vaagis ka teiste sarnase eesmärgiga töötanud rühmade ideid, tutvudes Kubija arutelu “Kuidas õppida kõike looduses?” (Võru-Kubijal 11.–12. detsembril 2004) tulemustega, Soome säästvat arengut toetava mitteformaalhariduse edendamise kavaga, looduskaitse strateegia ettevalmistamisega ja SE 21 töörühmades tehtuga. Tulemusena prioriseeriti tegevuse liigid ja sõnastati ettepanekud Läänemere Agenda 21E elluviimiseks Eestis.

Igas eespool nimetatud tegevusvaldkonnas leppisid Läänemere Agenda 21E-s osalevad riigid kokku, millised on **ühised tegevussuunad**. Nende tegevussuundade alusel võtab iga riik kohustuse määrata nende ülesannete täitmiseks vajalikud sammud. Käesolevas materjalis koosneb iga valdkonna tegevussuundade loetelu kahest osast:

- a) Läänemere Agenda 21E-s esitatud, regionaalse töörühma poolt kokku lepitud tegevussuunad,
- b) Eestis olulised tegevussuunad, mis toetavad Läänemere Agenda 21E elluviimist.

Viimased selgitati välja avaliku arutelu, ajurünnakute ja töörühma koosolekute käigus.

ETTEPANEKUD SÄÄSTVAT ARENGUT TOETAVA MITTEFORMAALHARIDUSE EDENDAMISEKS LÄÄNEMERE AGENDA 21E RAAMES

I tegevusvaldkond: poliitika ja strateegiad

Vastavalt Läänemere Agenda 21 säästvat arengut toetava hariduse arendamise kavale peab iga Läänemere piirkonna riik välja töötama säästvat arengut toetava hariduse suunised mitteformaalhariduse valdkonnas.

Käesolev materjal on sammuks selle ülesande täitmisel. Lisaks soovitab töörühm Eestis mitteformaalhariduse koolitusorganisatsioonidel aktiivselt osaleda riigi poliitiliste otsuste kujundamisel.

II tegevusvaldkond: teadmiste ja oskuste arendamine, pädevuste kujundamine haridussektoris

Vastavalt Läänemere Agenda 21 säästvat arengut toetava hariduse arendamise kavale tuleb osalevatel riikidel teha järgmist.

1. Innustada haridussüsteemi töötajaid (ametnikke, koolijuhte jm. personali) suurendama säästva arengu alast pädevust.
2. Toetada Läänemere piirkonna õpetajate, teadlaste ja praktikute koostööd.
3. Luua ja arendada haridusasutustes säästva arengu alaseid juhtimissüsteeme.

Eestis olulised tegevussuunad, mis toetavad Läänemere Agenda 21E elluviimist, on järgmised.

1. Kindlustada riigi eelarvest vabaharidusele suunatava iga-aastase toetuse 0,2%-line kasv.
2. Luua ministeeriumidevaheline fond, mis püsivalt ja süstemaatiliselt rahastaks vabahariduslikku, riigi jätkusuutlikku arengut toetavat koolitust.
3. Tõsta keskkonna- ja säästva arengu alane koolitus üheks täiskasvanute koolituse riiklikuks prioriteediks.
4. Arendada mitmekülgset koostööd säästva arengu alase teadlikkuse tõstmisel ja stimuleerida sellealase koostöövõrgustiku teket. Leida koostööd koordineeriv üksus.
 - 4.1.1. Korraldada vabahariduslike koolituskeskuste juhatajatele, õpetajatele jt. töötajatele säästva arengu alast koolitust.
 - 4.1.2. Viia läbi õpetajate jt. haridusasutuste töötajate säästva arengu alase teavitamise projekt, mille üheks eesmärgiks on positiivse hoiaku kujundamine säästva arengu alase enesetäiendamise suhtes.
 - 4.1.3. Tutvustada ja levitada täiskasvanute koolituse kaasaegseid õpetamismeetodeid.
5. Parandada formaal- ja mitteformaalharidusorganisatsioonide vahelist infovahetust.
6. Soodustada kasulike kogemuste levimist Eestis, sh. välisstažeerimise abil, välisõppejõudude kaasamist Eesti õppeasutustesse, osalemist rahvusvahelistes õppekavades, ühisprojektides jm.
7. Toetada mitteformaalharidust pakkuvate organisatsioonide säästva arengu alaste juhtimissüsteemide ülesehitamist.

III tegevusvaldkond: jätkukoolitus e korraldamine

Vastavalt Läänemere Agenda 21E säästvat arengut toetava hariduse arendamise kavale tuleb igal osaleval riigil teha järgmist.

1. Edendada spetsialistide jätkukoolitust.
2. Võtta säästva arenguga seotud teadmised ja oskused planeerimise ja juhtimise valdkonnas kasutusele kõigil ühiskonna tasanditel.
3. Edendada rahvusvahelist koostööd.

Eestis olulised tegevused, mis toetavad Läänemere Agenda 21E elluviimist, on järgmised.

1. Töötada välja soovitused, kuidas integreerida mitteformaalhariduslikesse õppekavadesse säästvat arengut toetava hariduse elemente, ning lähtuda koolituslubade andmisel nende olemasolust.
2. Nüüdisajastada mitteformaalhariduse säästva arengu alase koolituse sisu ja meetodeid.
3. Korraldada ja arendada täienduskoolitust, millega vahendatakse säästva arenguga seotud teavet ja oskusi kõikidesse ühiskonnaelu valdkondadesse.
4. Koostada ja katsetada säästva arengu koolitusprogramme mitmesugustel teemadel nagu kultuurialane mitmekülgsus ja kultuuridevaheline mõistmine, kultuurmaastiku säilitamine, säästev turism, kodanikuõpingud, maapiirkondade muutmine, jätkusuutlik linnastumine, säästev ehitamine,

õnnetuste ennetamine ja leevendamine, tervis, mahepõllumajandus ja tervislik toit, ettevõtete vastutus ja vastutavus, teadlik tarbimine jm. Programmide sisu peab toetama kodanike võimalusi olla kriitilised ja teadlikud tarbijad, otsustajad, hääletajad, lapsevanemad, töötajad jne. Tuleb koostada programme toetavat õpetus- ja lisamaterjali.

5. Korraldada teadmushiskonna jaoks keskseid oskusi (digitaalne kirjaoskus, keelteoskus, ettevõtluspädevus, juhtimis- ja koostööoskus, kriitiline mõtlemine, tegevuse strateegiline kavandamine, riskijuhtimine, kommunikatiivsed ja sotsiaalsed oskused) pakkuvat koolitust.
6. Viia ellu ulatuslik projekt „Vaata keskkonda” kõigile vanuseastmetele, õpetajatele ja õppijatele.
7. Kaasata ajakirjandus säästva arengu ja seda toetava hariduse populariseerimisse, korraldada ajakirjanikele sellealaseid teabepäevi. Seada sisse vastav ajakirjanduspreemia.
8. Arendada koolitusorganisatsioonide koostööd säästvat arengut toetava hariduse edendamisel.

IV tegevusvaldkond: metoodiliste ja õppematerjalide koostamine

Kuna siin on tegemist väga paljude tegevussuundade hulgaga, siis langevad Läänemere Agenda 21E poolt pakutud tegevussuunad suuresti kokku Eesti tööühma poolt pakututega ja seetõttu on need siin esitatud kombineeritult.

1. Innustada kolmandat sektorit koostama säästvat arengut toetava hariduse alaseid trükiseid, Interneti-põhiseid ja muid õppematerjale ning metoodilisi ja didaktilisi materjale nii mitteformaalharidusliku koolituse jaoks kui ka formaalhariduse koolitusasutuste jaoks.
2. Luua Interneti-portaal, et tagada säästvat arengut toetava hariduse alase teabe ja allikate hõlpsam kättesaamine.
3. Koostada ja välja anda mitteformaalhariduses kasutatav metoodiline õppematerjal jätkusuutlikkuse kohta.
 - 3.1. Koostada ja välja anda mitteformaalhariduses kasutatav metoodiline õppematerjal loodusvarade säästliku kasutuse kohta.
 - 3.2. Koostada ja välja anda säästva arengu majandusmehhanisme ja rohelist maksusüsteemi tutvustav teabematerjal.
 - 3.3. Koostada materjale, mis soodustavad õppijate valmisolekut tegutseda aktiivse kodanikuna (nt. kodanikuõpingud, kus õppijaid julgustatakse kujundama oma elu ja osalema ühiskonna arendamisel ja otsuste tegemisel, andes neile selleks vajalikku teavet ja valmisolekut; avalikkuse kaasamine jms.).
 - 3.4. Korraldada säästva arengu temaatikat ja selle õpetamise metoodikat käsitlevate kaasaegsete õppematerjalide koostamise võistlus.
4. Innustada Läänemere piirkonna riikide ajakirjandust teavitama avalikkust säästva arenguga seotud küsimustest ning algatama sellealaseid arutelusid.
5. Toetada ja laiendada Läänemere piirkonnas olemasolevat, säästvat arengut toetava hariduse võrgustikku, eriti ühiste varude kasutamisel.

V tegevusvaldkond: säästvat arengut toetava hariduse alane teadus- ja arendustegevus

Vastavalt Läänemere Agenda 21E säästvat arengut toetava hariduse arendamise kavale tuleb kõigil osalevatel riikidel teha järgmist.

1. Soodustada säästva arengu teemaliste teadusuuringute tulemuste avalikustamist, eelistades uurimusi, mis ühendavad säästva arengu eri aspekte ja keskenduvad kohaliku arengu küsimustele. Eesti aruteludel soovitati selleks populariseerida teadussaavutusi ja uuenduslikke lahendusi ning tutvustada neid üldsusele arusaadaval viisil.
2. Ergutada ja toetada õppeprotsessis kasutatavaid erinevaid lähenemisviise, sh. ainetevahelise integratsiooni meetodeid, säästva arengu aspektide käsitlemist eri õppeainetes, kohaliku konteksti kasutamist õpetuses ning positiivsete kogemuste kogumist ja levitamist.
3. Soodustada õppeasutustes säästvale arengule orienteeritud juhtimissüsteemide arengut.

Eesti jaoks olulised tegevused, mis toetavad Läänemere Agenda 21E elluviimist, on järgmised.

1. Strateegias "Teadmispõhine Eesti" kavandatud teadus- ja arendustegevuse kulutuste viimine 2006. aastaks 1,5%-ni SKT-st.
2. Tutvustada üldsusele (kindlasti aga haridustöötajatele ja teadlastele) strateegia "Säästev Eesti 21" tulemusi ja seisukohti.
3. Juurutada kodanikuühendustes teadmusjuhtimise ja õppiva organisatsiooni põhimõtteid.

EDASPIDINE TEGEVUS JA JÄLGIMINE

Siin esitatud kava on koostatud EV Haridus- ja Teadusministeeriumi ning Riikliku Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskuse tellimusel, Läänemere Agenda osana hinnatakse selle täitmist regulaarselt ja seda täiendatakse iga viie aasta järel. Loodame, et siin avaldatud ideid ühildab ja kasutab 2004. aastal haridus- ja teadusministri käskkirjaga moodustatud keskkonnahariduse ja säästvat arengut toetava hariduse töörühm.

Läänemere Agenda 21E pakub säästva arengu indikaatorite kõrval välja ka järgmised säästvat arengut toetava hariduse indikaatorid.

- Säästva arengu põhimõtteid käsitletakse kõigi tasandite hariduspoliitilistes dokumentides.
- Õppuritel ja õpetajatel on säästva arengu alased teadmised ja oskused.
- Säästva arengu aspekte käsitletakse õpetajate taseme- ja täienduskoolituses.
- Viiakse läbi säästvat arengut toetavaid haridusuuringuid ja teadustegevust.
- Koolid, kõrgharidusõppeasutused, ühendused ja muu ühiskond toimivad koostöös.

Vastavalt Haga deklaratsioonile peab Läänemere Agenda 21E rakendamist üldjuhul rahastama iga riik ise. Tõhusaks vahendiks võiks siin saada meie kavas välja pakutud idee luua ministeeriumidevaheline fond, mis püsivalt rahastaks jätkusuutlikku arengut toetavat vabahariduslikku koolitust.

Nagu selgus, on Eestis jätkusuutliku ühiskonna kujunemiseks eeldused loodud: on vastu võetud säästvat arengut toetavaid seadusi, ühinetud rea rahvusvaheliste algatuste ja otsustega ning loodud hulk strateegiaid, arengukavasid ja tegevusplaanid. Sealhulgas on Eesti aktiivne Läänemere Agenda 21 protsessis, kus on rahvusvahelise koostööna välmitud haridusstrateegia. Samuti on meil olemas vastutav institutsioon Haridus- ja Teadusministeeriumi näol, kes Haga deklaratsiooniga ühinedes ja Läänemere Agenda 21 säästvat arengut toetava hariduse arendamise kava heaks kiites on võtnud endale Haga deklaratsiooni põhimõtete ja Läänemere Agenda 21 E ellurakendamise kohustuse. Kohustuste elluviimiseks tuli moodustada töörühm ja luua koostöövõrgustik. Haridus- ja Teadusministeeriumi ministri käskkirjaga nr 267 (29. märts 2004) moodustati Läänemere Agenda 21 ellurakendamist koordineeriv juhtrühm, mille koosseisu kinnitati üld-, kõrg- ja mitteformaalhariduse esindajad. Laiema koostöövõrgustiku kujundamine seisab alles ees.

Seega on olemas eeldused, ilma milleta oodatud muutusi ei toimu, kuid tagatud ei ole ka piisav ja püsiv rahaline toetus ning soovida jätab kodanikuühiskonna aktiivsus ja osalus. Kodanikuühiskonna kaasamise esimeseks sammuks oskuslik teavitustöö, et tõhusamalt järgida olulisi strateegiaid ning levitada praktilisi teadmisi meie igapäevaelus, eelkõige on aga vaja head tahet ning koostöövalmidust..

ALLIKAD JA KASULIKUD MATERJALID

1. Haga Declaration

<http://www.baltic21.org/?a,219>

2. UNESCO Interneti-portaal: Education for Sustainable Development United Nations Decade 2005–2014

http://portal.unesco.org/education/ev.php?URL_ID=27234&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201

3. Keskkonnaministeeriumi kodulehekül. Säästev areng, Eesti. Eesti säästva arengu strateegia – Säästev Eesti 21. Strateegia Säästev Eesti 21. Eesti tee jätkusuutlikule arengule (19. märts 2005. a.)

http://www.envir.ee/saastev/SE21_pohitekst.pdf

4. Õpi-Eesti haridusstrateegia (21. märts 2005. a.)

<http://www.hm.ee/uus/hm/client/download.php?id=157>

5. Peterson, K. (2001). Säästva arengu-alane täiskasvanute haridus. [Aruanne EV Haridusministeeriumile mai 2001]. Tallinn: SA Säästva Eesti Instituut

6. Keskkonnaministeeriumi kodulehekül. Säästev areng. Keskkonnastrateegia. Eesti uuendatud keskkonnastrateegia aastani 2010 – eelnõu (15. veebruar 2005. a.)

http://www.envir.ee/saastev/keskkonnastrateegia_eelnou.html

7. Põhikooli ja gümnaasiumi riiklik õppekava (2002). Vabariigi Valitsuse määrus nr. 56. Riigi Teataja I. 20, 869

8. Henno, I. (2003). Säästvat arengut toetav haridus ja Eesti õpetajaskonna käsitused sellest. [Magistritöö]. Tallinn, Tallinna Pedagoogikakõlikool

9. Hiimäe, O. (2001). Environmental Education for Sustainable Development in Estonia. [The Agenda 21 for Baltic Sea Region, The Education Sector, Country Report WG 2]. Estonia

10. National Report for Baltic Agenda 21, Working Group 3. Compiled by A. Kivinukk and K. Vana. Tln., 2001

<http://www.recestonia.ee/keskkond/national.pdf>

11. NGO Report for Baltic Agenda 21, Working Group 3. Compiled by A. Kivinukk. Tln., 2001

<http://www.recestonia.ee/keskkond/ngo.pdf>

12. REC Estonia kodulehekül. Keskkonnateadlikkus. Kas Eesti haridus toetab säästvat arengut? (21. märts 2005. a.) <http://www.recestonia.ee/keskkond/index.html#1a>

13. Agenda 21 for the Baltic Sea Region Sector Report – Education (Baltic 21E)

http://baltic21.e-lider.pl/attachments/no22002_education_sector_report_.doc

14. An Agenda 21 for Education in the Baltic Sea Region – BALTIC 21E, 2002

<http://baltic21.e-lider.pl/index.php?a,181>

15. Läänemere Agenda 21 säästvat arengut toetava hariduse arendamise kava – Läänemere Agenda 21 E. Baltic 21. Series No 02/2002

<http://www.hm.ee/uus/hm/client/download.php?id=1352>

16. Läänemere Agenda 21 kodulehekül

<http://www.baltic21.org/>